

NUSIKALSTAMAS ELGESYS – PSICHIKOS NORMA IR PATOLOGIJA

Konstantinas Daškevičius¹, Gintarė Navickaitė²

¹*Nepriklausoma teismo psichiatrijos tarnyba,* ²*Vilniaus universiteto Medicinos fakultetas*

Raktažodžiai: nusikalstamas elgesys, kaltė, ekstraversija, intraversija, impulsyvumas, socializacija, depresija, manija.

Santrauka

Lietuvoje nuo XX amžiaus pabaigos iki šiol išlieka stabiliai aukšti nusikalstamumo rodikliai, o pagal įvykdomų homicidų ir kalinių asmenų skaičių Lietuva daug metų lyderiauja tarp Europos Sąjungos šalių. Šios tendencijos negalima susieti vien su politiniais, ekonominiais ar demografiniais pokyčiais, vykstančiais mūsų visuomenėje. Šiame straipsnyje, remiantis apžvelgtų literatūros šaltinių duomenimis, pateikiamos įvairios mokslinės nusikalstamo elgesio koncepcijos, kurių pagalba siekiama paaiškinti įvykdomų deliktų motyvaciją. Straipsnyje taip pat atkreipiamas dėmesys, kad tarp asmenų, turinčių psichikos sutrikimų, reikšmingiausiais nusikalstamo elgesio rizikos veiksniais yra ne tik kliesdesiai, haliucinacijos, bet ir afektiniai sutrikimai (depresija ar manija).

Įvadas

Per pastaruosius dešimtmečius Lietuvoje vykstančios reikšmingos politinės, ekonominės socialinės, kultūrinės, demografinės permainos pasižymi dvejopa tendencija, iš vienos pusės tai visų socialinių sričių liberalizacija ir demokratizacija, iš kitos – akivaizdus tarpasmeninių, tarpgrupinių konfliktų užaštrinimas dėl sociokultūrinių ekonominių prieštaravimų ir nelygybės. Visa tai lemia teisinį nihilizmą ir provokuoja nusikalstamumo augimą. Tai akivaizdžiai iliustruoja ir statistiniai Lietuvos ir Eurostato duomenys. Matome, kaip per 30 metų dramatiškai išaugo nusikaltimų skaičius nuo 20 tūkst. 1987 m. iki pasiekto piko 93,5 tūkst. 2004 m., pernai nusikaltimų užregistruota beveik 64 tūkst., tai irgi nemažas skaičius, atsižvelgiant į tai, kad gyventojų skaičius ženkliai sumažėjo (1 pav.).

Pagal įvykdytus homicidus ir kalinių skaičių mes iki šiol pirmaujame Europos Sąjungoje (2 ir 3 pav.).

Nusikalstamas elgesys, jo apraiškos ir motyvai visais laikais kėlė ir ateityje neabejotinai kels įvairių tyrinėtojų

(kriminologų, psichiatrų, psichologų) ir visuomenės susidomėjimą. Nuo senų laikų egzistavo įsitikinimas, kad nusikaltimus daro iš esmės kitokie žmonės, negu visi kiti, kad jie skiriasi nuo įstatymui paklusnių žmonių. Buvo samprotaujama labai paprastai: sunkumų ir problemų turi visi žmonės, o nusikaltimą, jų veikiamas, padaro tik nusikaltėlis, o tai reiškia, kad nusikaltimo priežastis yra jis pats, yra kažkoks ne toks, nes turi blogų asmenybės savybių [1]. Pastaraisiais metais atliekama nemažai tyrimų apie rasės bei priklausymo tautinei mažumai ryšį su nusikalstamumu ir jo recidyvu. Yra duomenų, patvirtinančių juodaodžių bei kai kurių tautinių mažumų atstovų teigiamą ryšį su nusikalstamu elgesiu. Teigiama, kad juodaodžiai pakartotinai nusikalsta du kartus dažniau nei europiečiai ir pusantrą karto dažniau nei ispanų kilmės amerikiečiai [2, 3].

Tikslas – įvertinti nusikalstamo elgesio pagrindines teorijas ir koncepcijas, išskirti konkrečių nusikalstamų veikų motyvaciją bei parodyti, kokią riziką nusikalstamam elgesiui turi depresijos ar manijos sindromas.

Tyrimo objektas ir metodas

Pagrindinis tyrimo objektas buvo moksliniai straipsniai, paskelbti Lietuvos, Lenkijos, Didžiosios Britanijos ir kt. šalių moksliniuose leidiniuose, nagrinėjantys priežastinius nusikalstamo elgesio aspektus. Taikytas analitinis tyrimo metodas.

Tyrimo rezultatai ir jų aptarimas

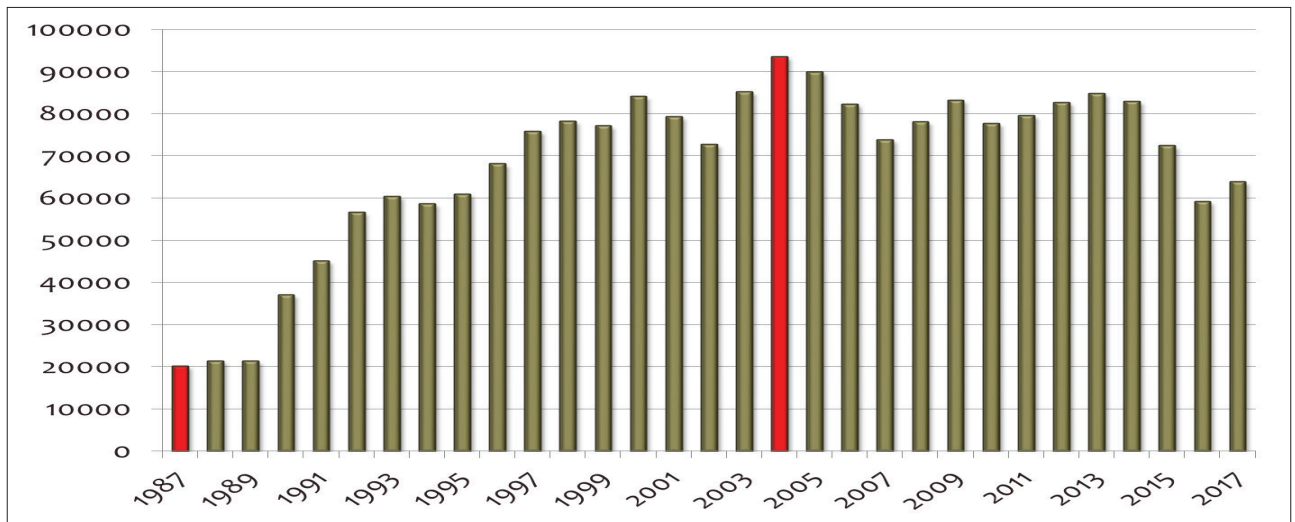
Tarpukario Lietuvoje kriminogeninių veiksnių buvo ieškoma atskirų nusikaltimų genezėje. Konkrečias aplinkybes, pastūmėjusias asmenį į nusikaltimą, buvo mėginama absoliutinti, jungti į tam tikrus derinius ir sieti su visuomenės ekonomine santvarka bei politine organizacija. To laikotarpio literatūroje galima rasti nuorodų į įvairiausių kriminogeninius veiksnius: skurdą, buvusį svetimųjų valdymą Lietuvoje, praėjusio karo demoralizuojamą įtaką, prasidedančią urbanizaciją, stichines nelaimes, ateizmo plitimą, narkomaniją, prostituciją, venerines ligas, amžių, lytį, tautybę, rasę, paveldėtus žmogaus defektus, individo neveiklumą ir negebėjimą prisitaikyti visuomenėje, gamtos reiškinius,

kriminalinės justicijos veiklos trūkumus bei daugelį kitų. Nors buvo išsakyta kraštutinių nuomonių apie socialines arba biologines nusikaltimų priežastis, tačiau bene plačiausiai diskutuota apie kriminogeninius kompleksus, susidarancius sąveikaujant egzogeniniams ir endogeniniams veiksniams, lemiamą vaidmenį priskiriant tai vienai, tai kitai jų grupei, kadangi akcentuota įvairiausių veiksnių sąveika, į pirmą vietą iškildavo nusikaltėlio asmenybės tema [4].

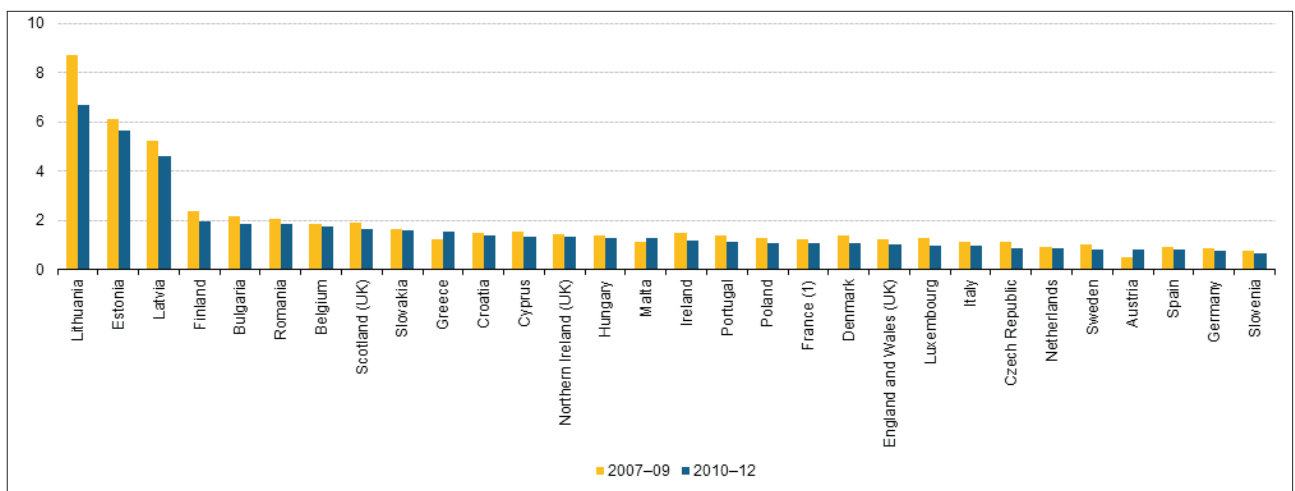
Labiau nei kiti savo požiūrį į nusikaltėlio asmenybę išplėtojo Lietuvos eksperimentinės psichologijos pradininkas profesorius Jonas Vabalas-Gudaitis. Jo įsitikinimu, nusikaltėlių formuoja žmogaus sąveika su aplinka. Įvairiausi sąveikaujantys veiksniai jungiasi į tam tikrus kompleksus, veikia žmogaus psichiką, o kartu ir jo elgesį. Vieni iš tų kompleksų

– kriminorepulsiniai - sulaiko nuo nusikalstamo elgesio, o kiti – kriminogeniniai - stumia individą į nusikaltimą. Kompleksų kovoje įsigalint kriminogeninei dominantei, žmogų užvaldo lėtinė niūri nuotaika, tingumas, egoizmas, uždurmas, sutrinka geri santykiai su kitais žmonėmis, atsiranda poreikis įveikti nepakenčiamą psichofizinę būklę bet kokiomis, netgi asocialiomis priemonėmis. Toks asmuo pradeda pažeidinėti priimtas bendravimo normas, dar labiau griaua savo psichikos pusiausvyrą ir tampa pavojingas visuomenei. Veikiamas šių idėjų, J. Vabalas-Gudaitis pamėgino klasifikuoti nusikaltėlius. Jo manymu, gera nusikaltėlių tipologija yra būtina prielaida imantis juos taisyti. Jis suskirstė nusikaltėlius taip [5]:

1) mentalinio asocialumo tipai: vadai ir nusikaltėlių or-

1 pav. Nusikalstamumo dinamika Lietuvoje (1987-2017 m.)

2 pav. Žmogžudystės (vidutiniškai per metus) 2007-2009 m. ir 2010-2012 m. (100 000 gyventojų).

ganizatoriai bei eiliniai nusikaltėliai savanaudžiai;

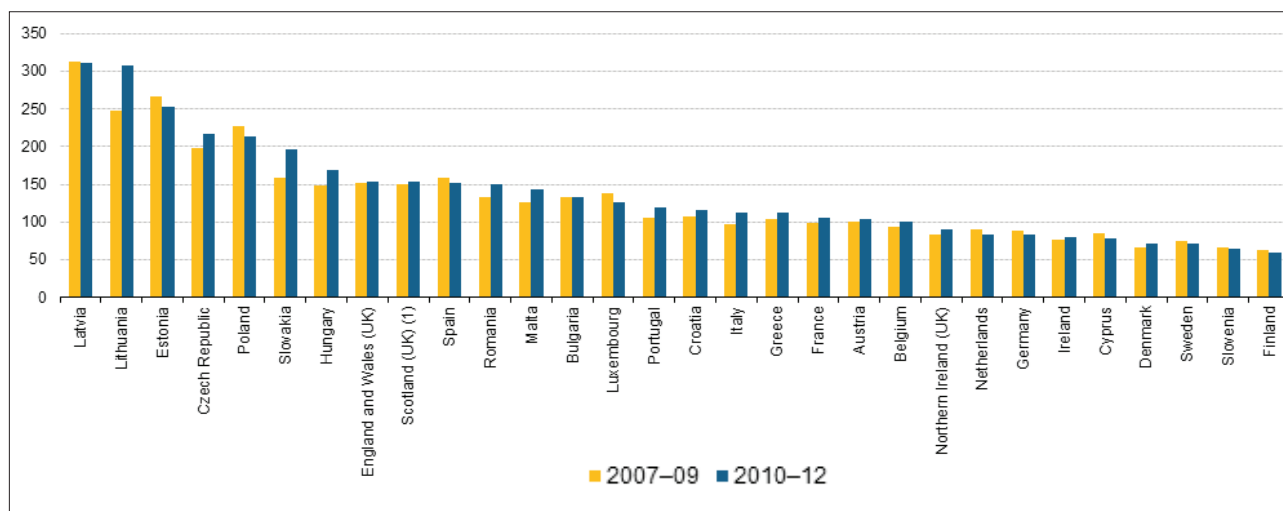
2) emocinio asocialumo tipai: geidulingi, efektingi nusikaltėliai;

3) periferiškojo asocialumo tipai: impulsingi, refleksyviniai nusikaltėliai.

To meto biosocialinės pakraipos šalininkai (vienas iš jų garsus psichiatras profesorius Juozas Blažys) pripažindavo nusikaltėlio iš prigimties egzistavimo tipą ir pasisakė už nusikaltėlių izoliavimą, sterilizavimą, santuokų ribojimą, uždarymą į gydymo įstaigas, medikamentų skyrimą bei socialinių, teisinių reformų svarbą [6]. Sovietinės okupacijos pradžioje dominavo baudžiamosios politikos pagrindinis tikslas – ginti proletarinę valstybę, taikant „socialinės gynos priemones“, turėjusias „teisminės pataisos“ medicininį arba medicininį-pedagoginį pobūdį ne už konkrečią veiką, bet už asmenybės pavojingumą, kurio požymiai buvo socialinė kilmė, turtas, ryšys su užsieniu, sovietinės santvarkos kritika ir pan. [7].

Vėliau pradėjo vyruoti ideologinė doktrina, pagal kurią nusikalstamumas buvo organiškai svetimas tarybinei visuomenei, t. y. praeities atgyvenos. Buvo teigiama, kad nusikalstamumą pagimdė klasiniai prieštaravimai ir jis išnyks sukūrus beklasę, t. y. komunistinę visuomenę. Po Lietuvos valstybingumo atkūrimo nusikalstamo elgesio tyrimai vyksta nuolat įvairiausiose mokslinėse įstaigose ir universitetuose, naudojant pasaulinio mokslo pasiekimus šioje srityje. Dabartiniame LR BK 11 straipsnyje nusikaltimas apibūdinamas kaip tokia visuomenei pavojinga veika (veikimas arba neveikimas), kuri aprašyta Baudžiamajame kodekse ir kuria kėsinama į itin svarbias teisės saugomas vertybes ir už kurią yra numatyta laisvės atėmimo bausmė [8].

Objektas, veika, veiksnumas, pakaltinamumas, atitinkamas amžius ir kaltė – tai būtini nusikaltimo sudėties elementai. Nusikaltimo sudėties reikšmė ta, kad ji yra vienintelis baudžiamosios atsakomybės pagrindas. Nusikaltimo sudėties nebus, jei nebus bent vieno iš nurodytų būtinų elementų. Lietuvos baudžiamojoje teisėje kaltė traktuojama kaip asmens psichikos santykis, sąmonės ir valios ryšys su daroma pavojinga veika, veikimu arba neveikimu ir pasekmėmis. Kaltės ir atsakomybės principo esmė – tai žmogaus gebėjimas laisvai ir teisingai nuspręsti, kas yra teisė ir kas yra neteisėtumas, tai yra ar asmuo gali veikti laisvai, pasirinkti sau tikslą ir tam tikrą elgesio variantą tam tikslui pasiekti. Jeigu asmuo sąmoningai, laisvai pasirenka socialiai pavojingus veiksmus, jis už tuos veiksmus privalo ir atsakyti. Tik tuo atveju, jei egzistuoja ši sprendimo laisvė, kaltinimo pareiškimas kaltininkui turi prasmę [9]. Elgesio norma – tai asmenų tarpusavio santykių standartas, schema, tam tikra matrica, nustatanti leidžiamo elgesio ribas ir vienijanti leidimą ir draudimą. Nusikalstamo elgesio motyvacija apibūdinama kaip sąmoningas ketinimas įvykdyti tikslingą ir valingą visuomenei pavojingą veiką, kuri pagal baudžiamąjį kodeksą turi nusikaltimo pobūdį. Šalia motyvacijos išskiriamas ir nusikalstamo elgesio mechanizmas, kuris apima tokius elementus kaip situacija, jos įvertinimas, savo veiksmų, pasekmių prognozė, sprendimų priėmimas ir jų vykdymas, savikontrolė. Nusikalstamo elgesio mechanizmo analizė duoda atsakymą į klausimą, kaip įvyksta nusikalstamas elgesys, o motyvacijos tyrimas į klausimą – kodėl asmuo elgiasi taip ar kitaip [10]. Psichologijoje yra teigiama, kad kiekvienas žmonių elgesys yra motyvuotas, todėl turi savo priežastį. Pateikiama keletą psichologijos koncepcijų

3 pav. Kalinčių asmenų skaičius 2002-2012 m. (100 000 gyventojų).

(psichoanalitinė, biheviorinė, humanistinė ir pažinimo), kurių pagalba bandoma paaiškinti nusikalstamo elgesio motyvaciją. Pagal Z. Froidą psichoanalitiniu požiūriu asmenybė dalinama į tris struktūras: id (malonumo siekiančių psichinių impulsų), ego (į tikrovę nukreiptos vykdomosios dalies) ir super-ego (pasisavintų idealų). Id yra siejamas su vaikyste, kai asmens biologiniai bruožai verčia asmenį patenkinti poreikius ir impulsus, kurių jis negali kontroliuoti. Ego charakterizuoja sąmoningas elgesys, šioje plotmėje poreikiai yra atrenkami ir patenkinami protingumo principu. Super-ego leidžia vertinti daiktus ir įvykius gėrio ir blogio kategorijomis, naudojant aukščiausius jausmus, tokius kaip kaltė, gėda, atsakomybė ir kiti. Remiantis šia nusikalstamo elgesio psichoanalitine koncepcija, agresyvus elgesys yra įgimtas ir jis slopina asmens dorybinių savybių vystymąsi, o pats nusikalstamas elgesys būna nulemtas neišspręsto konflikto tarp asmens impulsų (potraukių) ir visuomenės požiūrio. Taip pat iš Z. Froido pozicijų bandoma paaiškinti moterų nusikalstamą agresyvumą. Z. Froidas teigė, kad moters nusikalstamą (deviantinį) elgesį lemia jos pavydas dėl vyriško lytinio organo. Moteris deviantė bando būti vyru, ji agresyviai maištauja prieš savo moteriškumą, negali susitaikyti su savo moters vaidmeniu ir savo nepasitenkinimą manifestuoja antisocialinio maišto forma arba agresija [11, 12]. Biheviorinės koncepcijos autoriai susikoncentruoja į asmens elgesį, determinuotą išorinės aplinkos. Jie teigia, jog visi veiksmai yra išmokti, o taikant atitinkamus pozityvius arba negatyvius dirgiklius galima valdyti žmogaus elgesį. Humanistinis požiūris akcentuoja poreikių hierarchijos kūrimą. Egzistuoja fiziologiniai, savisaugos, meilės, pripažinimo ir savirealizacijos poreikiai ir kiekvienas iš jų turi tam tikrą, apibrėžtą hierarchiją. Žemesnio lygio poreikių realizacija stimuliuoja aukščiausio lygio poreikių realizaciją. Jeigu žemesnio lygio poreikiai nėra tinkamai patenkinami, asmeniui neatsiranda motyvacija realizuoti aukštesnio lygio poreikių ir nusikalstamą elgesį lemia negalėjimas užtikrinti asmenybės vystymosi. Pats žmogus, kuris iš prigimties yra doras, norėdamas patenkinti aukštesnius savo poreikius, kartais būna priverstas ieškoti visuomenėje smerkiamų būdų. Pažinimo koncepcija parodo, kad asmenį veikia tiek vidiniai, tiek ir išoriniai veiksniai, o nusikaltimų įvykdymų priežastimi laikoma nepakankama savikontrolė ir emocijų valdymas, neišugdyta vertybių sistema ir pan. [13-15]. Nusikalstančio žmogaus asmenybė yra analizuojama įvairiais aspektais, ją nagrinėja ne tik psichologai, psichiatrai, bet ir kriminologai, teisininkai, sociologai. Įvairiais tyrimais nustatyta, kad nusikalstamo elgesio motyvacinį pagrindą sudaro tie asmenybiniai, biologiniai ir situaciniai veiksniai, kurie turėjo lemiamą poveikį asmens elgesiui. Dažniausiai minimas nusikalstamos asmenybės bruožas – impulsyvumas, kaip polinkis reaguoti grei-

tai ir neplanuotai į išorinius ir vidinius stimulus, visiškai neatsižvelgiant į tokių reakcijų neigiamas pasekmes. Išskiriamas impulsyvumas biheviorinis (motorinis) ir kognityvinis. Motorinis impulsyvumas aprašomas kaip negebėjimas sustabdyti jau prasidėjusio reagavimo į dirgiklį. Kognityvinis impulsyvumas pasireiškia negebėjimu teisingai adekvačiai įvertinti įvykių ir veiksmų pasekmių. Impulsyvų elgesį beveik visada lydi dėmesio nepakankamumas, trukdantis tinkamai įvertinti situacijos ar įvykių aplinkybes. Be to, didelį vaidmenį priimant sprendimus atlieka ir emocinė būseną. Pastaruoju metu asmenybės tyrinėtojai vis labiau ragina atskirai analizuoti impulsyvų elgesį ir impulsyvumą kaip asmenybės bruožą, nes aukštas impulsyvumo lygis gali būti tiek nuolatinis asmenybės bruožas, tiek ir labai laikinas, išprovokuotas įvairių veiksnių, tarp kurių didelę reikšmę turi stiprus stresas arba piktnaudžiavimas psichoaktyviomis medžiagomis [16-19]. Kai kurie autoriai nusikalstamą elgesį sieja su didesne nusikaltėlių ekstraversija, nes tokie asmenys mažiau gilinaisi į save, mažiau linkę susimąstyti, o daugiau veikti. Taip pat teigiama, kad nusikaltėliams būdingas emocinis neįautrumas. Nusikalsti skatina aštrių pojūčių poreikis, jiems reikia žymiai daugiau stipresnių dirgiklių, permainų, nuotykių, malonumų ir nemalonumų. Tarp asmenybės bruožų, lemiančių prievartą ir agresiją, taip pat išskiriamas labilumas ir padidintas dirglumas, kurie skatina energetinį pasirošimą elgtis agresyviai. Kitas bruožas – polinkis kaupti emocinę įtampą, būdingas intravertinei asmenybei. Taip pat išskiriamas asmenybės nebrandumas, kuris trukdo pažinimo procesams pilnaverčiai kontroliuoti emocijas [20]. Kriminalistikoje išskiriama keletas pagrindinių nusikalstamo elgesio motyvų: ekonominiai, seksualiniai, pavojus saugumui, garbei ir orumui bei solidarizavimasis su artimaisiais. Psichologai šiuos motyvus papildė dar kai kuriomis situacijomis – tai svarbių biologinių ar psichologinių poreikių deprivacija, pervargimas, t. y. būtinumas vykdyti veiklą, užduotis, viršijančias psichines ir fizines asmens galimybes; skausminga situacija, t. y. kentėjimas nuo fizinio ar dvasinio skausmo; naujos nežinomos ar šokiruojančios situacijos, kuriose neveikia anksčiau išbandyti elgesio variantai [21, 22]. Asmenys, įvykdantys turtinius, ekonominius nusikaltimus, dažniausiai yra materialistai ir savo gyvenime vadovaujasi tiesioginiu noru padidinti savo turtus, pagerinti materialinę gerovę, dažnai jie turi poreikį demonstruoti savo turtus, puikuotis materialinėmis gėrybėmis. Asmenys, vykdančios smurtinius nusikaltimus, pasižymi didele agresija, empatijos stygiumi, egoizmu, siekimu bet kokia kaina realizuoti asmeninius poreikius, visiškai neanalizuojant pasirinkto būdo ir savo veiksmų pasekmių [23]. Statistiniai duomenys rodo, kad tik 10-30 proc. seksualinių nusikaltimų padaro asmenys, turintys seksualines perversijas (parafilijas).

Seksualinę motyvaciją gali nulemti deviantiniai sadomazochistiniai ir raptofiliniai stimulai. Sadistiniai žagintojai patiria seksualinį pasitenkinimą dėl aukos užvaldymo ir pilnos jos kontrolės, taikant aukai fizines ir psichines kančias. Raptofilai patiria seksualinį malonumą įveikiant aukos pasipriešinimą. Paprasti žagintojai – tai dažniausiai asmenys mažai išsilavinę, piktnaudžiaujantys alkoholiu, egoistiniai ir hiperseksualūs [24, 25]. Asmenis, įvykdančius žmogžudystes (homicidus), galima klasifikuoti į: klieidinčius, vykdančius tam tikrą misiją; perversijuojančius; žudančius dėl emocijų, asmeninės naudos bei serijinius. Jeigu klieidesiniai homicidai padaromi psichozės būsenoje, tai žmogžudystė dėl ypatingos misijos, keičiant pasaulį į gerąją pusę, gali būti įvykdyta ne tik dėl klieidesių bei ir esant asmenybės sutrikimui. Tokiu atveju žmogžudystę įvykdęs asmuo pats nustato vertybių gradaciją, suteikia joms gėrio ir blogio kategorijas. Tokiam asmeniui dominuoja nenuginčijamas įsitikinimas, jog eliminuojami (nužudomi) žmonės kelia realų pavojų jo asmeninėms ir visuomeninėms vertybėms. Žmogžudystė dėl perversijos įvykdoma norint patenkinti savo seksualinius poreikius. Šios nusikalstamos veikos vykdytojas aukas parenka ne atsitiktinai, o planuotai pagal savo sukurtą schemą. Asmuo žudantis dėl noro patirti stiprias emocijas siekia, kad nužudymo procesas tęstųsi kaip įmanoma ilgiau. Taip pat išskiriami asmenys, kurie vykdo homicidus dėl materialinės naudos, prie jų galima priskirti ir profesionalius kilerius. Jie pasižymi aukštu intelektu ir kreatyvumu, o nusikaltimą ruošia labai kruopščiai ir apgalvotai. Dar vieną atskirą kategoriją sudaro serijiniai žudikai. Tarp jų gali būti nepatenkinti savo gyvenimu, skriaudžiami ir žeminami darbe ar šeimoje. Nužudant visiškai atsitiktinius žmones, jie tiesiog baudžia juos už savo nesėkmės ir mėgaujasi savo šokiruojančiu populiarumu žiniasklaidoje. Ideologinio serijinio žudiko nusikalstamos veikos tikslas – konkrečios grupės narių privertimas prie savižudybės, naudojant savo įtaigą ir deklaruojamas idėjas [26]. Nepaisant visų išdėstytų nusikalstamo elgesio koncepcijų ir teorijų, reikia pripažinti, kad nusikaltusio individo asmenybės bruožai daugelio nusikalstamų veikų genezei tėra antraeilės reikšmės dalykas. Vis dėlto lemiamą reikšmę turi išorinės nuolat asmenį veikiančios aplinkybės bei jo socializacija. Pažymėtina, kad nusikaltimo motyvacijos nesutapimas su vyraujančiais asmenybės siekiais ir jos individualiais ypatumais, bruožais gali būti susijęs su nusikaltėlio ypatinga būseną: girtumu, apsvaigimu, dideliu nuovargiu, stresu ir psichikos sutrikimais. Kai teisininkai kaltinamojo veiksmuose negali įžvelgti prasmės, tuomet psichiškai sveiko žmogaus atveju tai gali būti traktuojama kaip klaida arba apsirikimas. Jei sveikas žmogus nevaldo savo veiksmų, tai gali būti kokio nors psichologinio spaudimo, pavyzdžiui, grasinimai arba fizinė prievarta, verčiančio žmogų

ryžtis tam, ko savo valia nedarytų, pasekmė. Nenustačius šių aplinkybių, įtariamas psichikos sutrikimas, turintis įtakos gebėjimui valdyti savo elgesį [27]. Psichikos sutrikimai neturi lemiamos reikšmės nusikalstamam elgesiui formuotis. Pavyzdžiui, Lietuvoje nepakaltinamumas nustatomas tik apie 0,3 procentų iš visų nusikaltusiųjų. Tas procentas būna kiek aukštesnis arba žemesnis, priklausomai nuo nusikalstamos veikos pobūdžio [28]. Aiški tik viena taisyklė, kad psichikos sutrikimai nei apsaugo nuo įstatymų pažeidimo, nei sukelia polinkį nusikalsti, taip pat nėra tokios rūšies nusikaltimų, kuriuos darytų vien psichikos sutrikimų turintys asmenys. Tarp asmenų, turinčių psichikos sutrikimų, nusikalstamo elgesio reikšmingiausiais rizikos veiksniais laikomi klieidesiai bei haliucinacijos, tačiau pastaraisiais metais atliekami tyrimai parodo, kad prie šių rizikos veiksnių pagrįstai galima priskirti ir depresijos sindromą, kurio potencialaus pavojingumo neretai tinkamai neįvertina net gydytojai psichiatrai. Prancūzų tyrinėtojai nustatė, jog egzistuoja didelis teigiamas ryšys tarp depresijos, savižudybės ir nužudymo. Žudikai, vykdančios homicidus, 16–28 proc. atvejų turi depresijos požymius. Didžiojoje Britanijoje ir JAV nuo 4 iki 35 proc. žudikų po nusikaltimo įvykdo suicidą [29]. Teismo psichiatrijos praktikoje žinomi atvejai, kai depresijos fone įvyksta vadinamasis *raptus melancholicus* – staigus, netikėtas, impulsyvus psichomotorinio sujaudinimo proveržis, kurio metu pacientas užpuola kitą asmenį arba įvykdo suicidą. Depresijos apimti pacientai, siekdami sau mirties bausmės arba kalėjimo iki gyvos galvos, gali įvykdyti vadinamąją tarpinę savižudybę, prieš tai įvykdydami homicidą. Klieidesinė depresija dažniausiai išsivysto savikaltės klieidesio struktūroje ir paprastai projektuojama į artimiausius žmones. Kaltinamasis, tokioje būsenoje įvykdęs žmogžudystę (homicidą), būna įsitikinęs, kad jis nužudė kartu gyvenančius asmenis, šeimos narius, nes, neva, dėl jo nusikalstamo, nederamo, nuodėmingo elgesio jų laukė neišvengiami, baisūs kankinimai ir tragiškas likimas. Iškart arba praėjus keliems mėnesiams po įvykdytos žmogžudystės tokie asmenys bando ir patys žudyti. Toks elgesys dar vadinamas išplėstine savižudybe [30, 31]. Pogimdyminės depresijos rizikos veiksniai – tai stresas prižiūrėti kūdikį, vienišumas, pagalbos stygius, motinystės vaidmens nesuvokimas, stresas gimdymo metu, nesantuokinis gimdymas ir kt. Iki 85 proc. moterų po gimdymo jaučia depresiją. Ūmesnė ir ilgesnė depresija būna nuo 5–20 proc. gimdžiusių moterų. Tokia depresija gali išryškėti per pirmus 6 mėn. po gimdymo. Būklę gali pabloginti socialinė izoliacija, mintys, kad nesugebės prižiūrėti vaiko. Dėl šių minčių ir nepasitikėjimo savimi atsiranda neadekvatumo, abejingumo ir pykčio kūdikiui jausmas, sutrinka socialinė veikla, nustojama domėtis kasdiene veikla. Visai tai lemia neigiamų emocijų kaupimą (kumuliaciją) ir emocinės įtakos augimą. Tokioje

būsenoje elgesį lemia vyraujanti afektogeninė motyvacija, valingos savikontrolės stygius, negebėjimas adekvačiai, kritiškai įvertinti tikrovės ir prognozuoti savo veiksmų pasekmių. Šie veiksniai gali sukelti pavojų vaiko sveikatai ir gyvybei [32]. Dabartinė europinė teisėkūra ir teisėsauga, skirtingai nuo Lietuvos, atsižvelgia į tai, kad nėštumas, ypač nepageidaujamas ir lydinas ilgalaikės psichotraumuojamos situacijos, bei pats fiziologinis gimdymas neigiamai veikia moters psichiką, lemia jos psichoemocines, fizines kančias bei psichikos sutrikimus. Šiuo atžvilgiu labiausiai parodomoji yra Didžiosios Britanijos teisminė sistema, kurioje baudžiamąją atsakomybę už naujagimio nužudymą reguliuoja vadinamasis vaikžudystės aktas. Vadovaujantis šiuo aktu, jeigu moteris nužudė naujagimį tokioje būklėje, „kai jos psichikos būsenos balansas buvo sutrikdytas gimdymo efektu“, ji gali būti pripažinta kalta, vykdant nusikaltimą „mažesnę nei nužudymas“, naujagimių nužudymas (neonaticidas) pagal šį įstatymą prilyginamas netyčiniam nužudymui. Paskutiniaisiais metais Didžiojoje Britanijoje už šį nusikaltimą yra skiriama lygtinė bausmė [33]. Prie vieno iš svarbiausių nusikalstamo elgesio rizikos veiksnių taip pat galime priskirti ir liguistą maniakinę būseną. Maniakinėje (hipomaniakinėje) būsenoje ilgalaikis nuotaikos pakilimas nuo nerūpestingo linksnumo iki nekontroliuojamo susijaudinimo, hiperaktyvumas, hiperseksualumas, nekritiškumas dažnai lemia socialinių, visuomenei priimtų normų nepaisymą. Dėl savikontrolės praradimo, impulsyvaus elgesio net mažiausias pasipriešinimas tokiems asmenims gali sukelti stiprų pykčio, agresijos protrūkį kitų atžvilgiu. Asmenims maniakinėje būsenoje būdingi ir finansiniai nusikaltimai, kai nerealiems, neadekvatiems verslo projektams ar lošimams iššvaistomos didelės ne tik savo, bet ir kitų fizinių arba juridinių asmenų pinigų sumos [34].

Taigi matome, kad nusikalstamas elgesys gali būti determinuotas daugelio rizikos veiksnių, tačiau nei vienas iš jų nėra nei absoliutus, nei universalus. Filosofas Georgas Hegelis manė, kad žmonių poelgius lemia jų poreikiai, aistros, interesai, charakteriai ir gabumai, o žmonijos istorijoje pastebima tik nedaugelis atvejų, kai protingi motyvai tiesiogiai lemia individualų elgesį, o aistros, individualistiniai tikslai, egoizmo patenkinimas yra daug artimesni žmogaus prigimčiai negu dorovinės savybės [35].

Išvados

1. Nusikaltusio individo asmenybės bruožai daugelio nusikalstamų veikų genezei yra tik antraeilės reikšmės dalykas.
2. Nusikalstamam elgesiui didelę reikšmę turi išorinės nuolat asmenį veikiančios aplinkybės bei jo socializacija.
3. Vien psichikos sutrikimas nesukelia polinkio nusikalstamam elgesiui, reikšmingiausiais rizikos veiksniais

nusikalsti yra tik kai kurie psichikos sutrikimo požymiai: kludiesiai, haliucinacijos, depresijos ar manijos sindromas.

4. Nusikalstamas elgesys gali būti determinuotas daugelio rizikos veiksnių, tačiau nei vienas iš jų nėra nei absoliutus, nei universalus.

Literatūra

1. Justickis V. Kriminologija 1 dalis, Vilnius, LTU, 2001; 13.
2. Langan PA, Levin DJ. Recidivism of prisoners released in 1994. Bureau of Justice Statistics Special Report 2002; 7. <https://doi.org/10.1525/fsr.2002.15.1.58>
3. Makkai T, Ratcliffe J, Veraar K, Collins L. ACT Recidivist Offenders. Research and Public Policy Series 2004; 54:16.
4. Bluvšteinas J., Bieliūnas E., Justickis V., Mikliušas R. ir kt. Kriminologija. Vilnius, 1994; 29.
5. Vabalas J. – Gudaitis. Psichinio normalumo sąvoka ir kriminologinė normų reikšmė. Kriminalistikos žinyras, 1938; 22:165-166.
6. Blažys J. Įvadas į psichiatriją. Kaunas, 1935.
7. Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos baudžiamasis kodeksas, 1926.
8. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas, 2004.
9. Abramavičius A., Čepas A., Drakšienė A., Nocius J., Pavilionis V. ir kt. Baudžiamoji teisė. Vilnius, 2003; 188-191.
10. Niutten Ž. Motivacija: eksperimentalnaja psichologija, M: Progress, 1975; 16, 20.
11. Mayers D. Psichologija – V: Poligrafija ir informatika, 2000; 504.
12. Majchrzyk Z. Psychologia sądowa dorosłych (1976-2016). Teoria i praktyka. Warszawa, 2018; 91.
13. Ostrowska K. Psychologia resocjalizacyjna. W kierunku nowej specjalności psychologii, Warszawa, 2008; 37-90, 60.
14. Buss D. M. Moderca za scianą. Skąd w naszym umśle biorą się moderce skłonności, Sopot, 2007; 17.
15. Strelau J. Psychologia. Podręcznik akademicki, tom 2, Psychologia ogólna. Gdansk, 2007; 641-643.
16. Justickis V. Kriminologija, 1 dalis, Vilnius, LTU, 2001; 147.
17. Moeller FG, Barratt ES, Dougherty DM, Schmitz JM, Swann AC. Psychiatric aspects of impulsivity. Am. J. Psychiatry 2001; 158:1783-1793. <https://doi.org/10.1176/appi.ajp.158.11.1783>
18. Arce E, Santisban C. Impulsivity: a review. Psicothema, 2006; 18:213-220.
19. De With H. Impulsivity as a determinant and consequence of drug use: a review of underlying processes. Addict. Biol 2009; 14:22-31. <https://doi.org/10.1111/j.1369-1600.2008.00129.x>
20. Gierowski J., K. Diagnostyka procesow motywacyjnych, 2011; 137 (www.bazhum.muzhp.pl).
21. Maj R. Siedem złotych pytan. Przewodnik z zakresu krymi-

- nalistyki, kryminologii, prawa i medycyny sądowej. Gdynia, 2011; 143-145.
22. Gierowski J. K., Jasikiewicz-Obydzinska T., Najda M. Psychologia w postępowaniu karnym. Warszawa, 2010; 346.
 23. Wojcik J. W. Kriminologia, współczesne aspekty. Warszawa, 2014; 286.
 24. Krasowska A, Jakubczyk A, Czernikiewicz WM, Wojnar M, Nasierowski T. Impulsivity in sexual offenders – new ideas or back to basics? *Psychiatria Polska* 2013; XLVII, 4:727-744.
 25. Pospiszyl K. Przestępstwa seksualne. Geneza, postacie, resocjalizacja oraz zabezpieczenia przed powrotnością. Warszawa, 2005; 34.
 26. Holyst B. Kryminologia, Warszawa, 2004; 447-448, 925.
 27. Daškevičius K., Daškevičienė J., Adomaitienė V. Teismo psichiatrijos ekspertizė. Teorija ir praktika, Kaunas, 2018; 23.
 28. Daškevičius K. Nepakaltinamumo formulės raida Lietuvoje: daktaro disertacija. Vilnius, 2006.
 29. Telesnicki S., Patla M., Boloz H. Depression as one of the conditionings of crime. *Arch. Med. Sąd. Krym*, 2005; 220-221.
 30. Pużynski S. Choroby afektywne nawracające, w: *Psychiatria II*, red. Bilikewicz i wsp., Wyd. Urban i Partner, Wrocław, 2002; 396-397.
 31. Daškevičius K., Daškevičienė J., Adomaitienė V. Teismo psichiatrijos ekspertizė. Teorija ir praktika, Kaunas, 2018; 62-63.
 32. Daubaras G. Psichiatrija somatinėse gydymo įstaigose, Vilnius, 2004; 158.
 33. d'Orban PT. Women who kill their children // *British Journal of Psychiatry* 1979; 134:560-571.
<https://doi.org/10.1192/bjp.134.6.560>
 34. Daškevičius K., Daškevičienė J., Adomaitienė V. Teismo psichiatrijos ekspertizė. Teorija ir praktika, Kaunas, 2018; 63.
 35. Vabalaitė R. M. G. Hegelio etikos ypatybės ir ugdymo klausimas. *Problemos*, 1999; 56.

CRIMINAL BEHAVIOR – MENTAL NORM AND PATHOLOGY

K. Daškevičius, G. Navickaitė

Key words: criminal behaviour, guilt, extraversion, introversion, impulsiveness, socialization, depression, mania.

Summary

Since the end of the 20th century, Lithuania has consistently had high rates of crime, and according to the number of homicides and prisoners, Lithuania has been a leader in the European Union for many years. These trends cannot be solely linked to the political, economic or demographic changes taking place in our society. In this article, based on the data of the reviewed literature, various scientific concepts of criminal behaviour are presented, the aim of which is to explain the motivation of delinquent cases. The article also draws attention to the fact that among persons, suffering from mental disorders, the most significant risk factors for criminal behaviour are not only delusions and hallucinations, but also affective disorders (depression or mania).

Correspondence to: info@ntpt.lt

Gauta 2019-01-04